

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією

Юлії Лабецької

**Маріуполь
МДУ
2021**

УДК 811.14'06

Науковий редактор: кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри грецької філології та перекладу Маріупольського державного університету Юлія Лабєцька.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Маріупольського державного університету.
Протокол №6 від 02 грудня 2021 р.*

Редагування грецького тексту: Параскеві Калцуні.

Рецензенти:

Голубовська І.О., доктор філологічних наук, професор
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
Любченко Т.В., кандидат філологічних наук, доцент
(Київський національний лінгвістичний університет)

Г 80 Грецький лінгвокультурний простір : кол. монографія / За
заг. ред. Ю. Лабєцької. Маріуполь : МДУ, 2021. 372 с.

Монографія.

ISBN

© Колектив авторів, 2021

© МДУ, 2021

2.3 КОГНІТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ У ФРАЗЕОЛОГІЇ РУМЕЙСЬКОЇ, НОВОГРЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

На зміну системно-структурній парадигмі, де мова інтерпретувалася як своєрідна строго організована система, в якій кожне явище має свою цінність залежно від місця в цій системі, і де було проведено чіткі межі між синхронією та діахронією, мовою і мовленням, звуком і фонемою, морфом і морфемою, словом і лексемою, значенням і смислом, висловленням та реченням тощо, прийшла когнітивна лінгвістика, яка розглядає мову не як «систему в самій собі і для самої себе», а у зв'язку з людиною, без якої виникнення й функціонування цієї системи було б неможливим [30, с. 146]. А.О. Білецький визначає, що «основними функціями мовної системи є функція повідомлення в процесі мовного спілкування людей, тобто інформативна або комунікативна функція, а також пізнавальна (когнітивна) функція, що уможливорює пізнання світу за допомогою знакової системи – людської мови» [7, с. 180].

Предметом когнітивної лінгвістики є проблема ролі мови у процесах пізнання й осмислення світу, в проведенні процесів його концептуалізації та категоризації (підведення явища, об'єкта, процесу тощо під певну рубрику, категорію; утворення і виділення власне категорій, тобто членування зовнішнього і внутрішнього світу людини й упорядковане подання різноманітних явищ через зведення їх до меншого числа розрядів та об'єднань), проблема співвідношення концептуальних систем із мовними, наукової та звичайної (буденної) картин світу з мовною [30, с. 148]. Когнітивна лінгвістика виникає на базі когнітивізму в рамках сучасної антропоцентристської парадигми, що суттєво розширює обрії лінгвістичних досліджень. Наприкінці ХХ ст. з'явилася необхідність поглянути на мову з боку її участі в пізнавальній діяльності людини. Інформація, отримана в ході предметно-пізнавальної діяльності, надходить до людини через різні канали, але предметом розгляду в когнітивній лінгвістиці є лише та її частина, яка відбивається і фіксується в мовних формах [55, с. 19]. Основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці є «концепт».

Концепти досліджували такі вчені як, С.О. Аскольдов, К.Ю. Голобородько, Е. Рош, Дж. Лакофф, М. Джонсон, А. Ченкі, С.Г. Воркачов, А. Вежбицька, В.І. Карасик, В.А. Маслова, В.В. Жайворонок, М.Ф. Алефіренко та ін.

У лінгвістичних працях останніх років (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, О.С. Кубрякова, Д.С. Лихачов, Ю.С. Степанов, Р.М. Фрумкіна) типовим є визнання концепту як набору смислів, якими оперує людина у процесі своєї ментальної діяльності та пізнання світу. Визнання культурної специфіки мовних картин світу призводить до акцентування у визначеннях концепту його етнічної маркованості, наприклад, як одиниці колективного знання / свідомості, яка має мовне вираження та позначена мовно-культурною специфікою [22, с. 174].

За О.С. Кубряковою, «концепт – це оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, квант знання. Найбільш важливі концепти виражені у мові» [50, с. 30].

А. Вежбицька називає концепти «ключовими словами» і розуміє їх як особливо важливі та показові слова для окремо взятої культури [8, с. 35]. І.О. Голубовська вказує на те, що «ключові слова» належать до тієї унікальної для кожної культури лексики, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність [55, с. 401].

В останніх дослідженнях «концепт став розумітися як обсяг всієї інформації про певний об'єкт або клас об'єктів, як єдність вербальних і невербальних знань, здобутих шляхом п'яти функцій свідомості (мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції та трансценденції) та позасвідомого» [64, с. 51].

В.М. Телія наголошує, що «концепт – це завжди знання, структуроване у фрейм, а це значить, що він відображає не тільки істотні ознаки об'єкта, а всі ті, які у даному мовному колективі заповнюються знанням про сутність. Із цього витікає, що концепт має дістати культурно-національну «прописку» [61, с. 96].

Фразеологізми як одиниці вторинного семіозису, найбільш яскраво виражають ті або інші концепти. В.Д. Ужченко констатує, що «різною мірою усталилися й певні прийоми аналізу фразеологічних одиниць: вибір стрижневого компонента та аналіз його фразеосполучуваності; розгляд фразеологічного слова-компонента як концепту, як слова в сукупності його експліцитних та імпліцитних сем; роль компонентного аналізу у визначенні семантичного напрямку становлення фраземи; розуміння компонента-концепту як слова, у якому відбувається транспозиція сем та актуалізація диференціальних й імпліцитних сем як активних об'єктів фразеотворення; вільний та асоціативний експеримент; конструювання лексико-фразеологічного поля та концептосфери окремого ключового слова» [64, с. 48].

Як показав аналіз наукової літератури, іноді фразеологізми на позначення базових концептів культури (наприклад, концепт «доля», «лихо» та ін.) зіставляються з ФО когнітивної сфери і теж іменуються концептами (наприклад, концепт «мислення», «пам'ять» та ін.), що, на наш погляд, є помилковим. Погоджуючись з думкою З.Д. Попової про те, що «концепт визначається як дискретна, об'ємна у смисловому відношенні одиниця, одиниця мислення або пам'яті, що віддзеркалює культуру народу» [50, с. 34], все ж таки, на наш погляд, доцільно виокремлювати концепт як складову одиницю когнітивних процесів людини і, таким чином, аналізувати їх окремо.

Значну роль у пізнанні світу відіграє мовна свідомість. Повністю погоджуючись з думкою П.О. Селігей, вважаємо, що «мовна свідомість є відображенням царини власне мовної. Тут мова потрапляє в поле зору, виділяється як окремий об'єкт пізнання й осмислюється з метою зробити її образ ясним, цілісним, упорядкованим. У результаті виникає система мовних знань, ідей, переконань, почувань, настанов. Формуються також ціннісне ставлення, яке відбиває значущість мови в житті людини, й оцінне ставлення – що в мові є хорошим, правильним, корисним, а що поганим, неправильним, шкідливим» [57, с. 15]. Відображаючи суб'єктивний образ світу, мовна свідомість реалізується в семантиці фразеологічних одиниць. Зміст фраземи виникає у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності у конкретний проміжок часу. Дослідивши

основні поняття та категорії когнітивної фразеології, М.Ф. Алефіренко доходить висновку, що «фразама – це когнітивно-креативний продукт дискурсивної діяльності людини, найголовніший елемент експресивно-образної зони мовної свідомості людини» [1, с. 42].

Перш ніж перейти до розгляду ФО, що позначають різні когнітивні процеси людини, звернімося до дослідження фразеології когнітивної сфери. А.М. Емірова розділяє її на такі групи: 1) фразеологічні одиниці, які позначають різні відчуття; 2) фразеологізми, що позначають процеси сприйняття; 3) фразеологічні одиниці, що характеризують процес уявлення; 4) фразеологізми, що позначають різні процеси пам'яті; 5) ФО, що характеризують мисленнєву діяльність та інтелектуальні здібності людини; 6) ФО, що характеризують мовленнєву діяльність людини [68, с. 161]. Отже, детально проаналізуємо ці групи ФО румейської мови у зіставленні з новогрецькою та українською:

1. Відчуття часто супроводжуються емоціями, разом з якими вони складають фундамент пізнавальної діяльності людини. О.М. Вольф звертає увагу на те, що «співвідношення емоцій та оцінки відображає основні аспекти філософських концепцій, які трактують природу емоцій: власне відчуття, сенсорне відчуття, когнітивність» [12, с. 226]. Підсумовуючи концепції багатьох відомих вчених, вона доходить висновку, що «оціночні теорії когнітивного напрямку надають раціоналістичну картину емоцій, підкреслюючи їхній когнітивний аспект і стверджує, що емоції – це епістемологічно важливі ментальні феномени, які доповнюють раціональний погляд на природу речей» [12, с. 228].

До цієї групи належать ФО, які позначають різні внутрішні (вібраційні, м'язево-суглобові, статико-динамічні тощо) відчуття – *враз ту ема* (букв. *кров кипить*) – *хвилювати (бентежити) кров* – *ανάβουιν та αίματα* 'викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки'; *γκυрылдыс кардыья-м* (букв. *серце дзюрчить*) – *кишки грають* – *κοιλιά μου παίζει βιολί / ταμπούρα* 'бути дуже голодним'; *катса стракуса* (букв. *сів та страждає на закрес*) – *правцем стати* – *μένω κόκκαλο* 'не рухатись, стояти на одному місці'; *вгалу глоса-м* (букв. *дістати язика*) – *язика вивалити* – *μου βγαίνει η γλώσσα* 'дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи'.

Зовнішні відчуття – зорові, слухові, смакові, нюхові, тактильні: *тъа спасны та матя-м* (букв. *очі лопнуть*) – *аж очі вилазять* – *βυάζω та μάτια μου* 'перевтомити очі'; *та бдъара эн крыя шоня* (букв. *ноги – холодні сніга*) 'холодні ноги'; *нэ алко нэ анал* (букв. *ні солоне ні недосолене*) 'говорять про щось несмачне, позбавлене смаку'; *ти перс ту пис ту стома* (букв. *не візьмеш в рот*) – *в рот не візьмеш* 'що-небудь дуже несмачне або непридатне для споживання'; *вромсын ки скандалсин* 'про щось, що дуже смердить'.

Змішані (зовнішньо-внутрішні) відчуття, для яких характерні внутрішні відчуття та зовнішні вияви: *глоса-м ти пэз* (букв. *язик не грає*) – *не триматись на ногах* – *είμαι βαποράκι* 'дуже сп'яніти', *αλλάζω χρώμα* 'бути враженим чимось, збліднути'.

2. Фразеологічні одиниці, що характеризують сприйняття, дають цілісний образ предмета. Активізація сприйняття пов'язана з увагою – зосередженістю та

спрямованістю свідомості на предмет, що сприймається. Ядро цієї групи складають ФО, які відображають процеси зорового та слухового сприйняття: *валу ту мат-м* (букв. *класти око*) – *накинути оком* – *βάζω στο μάτι* ‘уважно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь або приглядатися до когось, чогось’; *докин ста матя-м* – *впадати в очі* – *μου χτύπησε στο μάτι* ‘хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось чи на щось’; *ти пистеву дъафтут та матя* – *не вірити власним очам* – *δεν πιστεύω στα μάτια μου* ‘бути надзвичайно здивованим, враженим, побачивши що-небудь’; *валу (пису) фты* (букв. *класти за ним вухо*) ‘1) слухати уважно когось’; ‘2) підслуховувати’; *круй су фты* (букв. *вертиться у вусі*) ‘почути якусь розмову’.

3. Нечисленними є ФО, які належать до поля уявлення: *ти кофт ну* (букв. *не ріже голова*) – *δεν το χωράει ο νοος μου* ‘про людину з поганою уявою’; *фэрун та матя-м фос* (букв. *приносять мої очі світло*) ‘уявляти собі гарне, світле майбутнє’; *χτίζω κάστρα στον αέρα* – *будувати повітряні замки* ‘придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне’.

4. О.Г. Ревзина зазначає, що «пам’ять – це те, без чого не може існувати ані людина, ані людська спільнота. Пам’ять – це фундамент історії» [54, с. 10]. Психологи зазначають, що пам’ять як складна психолого-фізіологічна категорія містить у собі ряд процесів: запам’ятовування, зберігання, забування, та відтворення інформації. Фразеологічний матеріал фіксує наявні уявлення людини про пам’ять, які можна класифікувати з точки зору типів пам’яті.

а) спонтанна пам’ять, пов’язана з роботою несвідомого / підсвідомого: *докин ас ту ну* – *μου ήρθε (κάτι) στο κεφάλι (στο νοο)* – *стукнуло в голову*;

б) неспонтанна пам’ять, пов’язана з роботою розуму, свідомості: *ти иртын сту ну-м па* – *δεν ήρθε στο κεφάλι* – *мені й на думку не спало*; *матъэну ап’оксу* – *μαθαίνω απ’έξω* – *вивчити напам’ять*;

в) ритуальна пам’ять, пов’язана з ідеєю інобуття: *трогу ту джанаш* – *κάνω μνείαν* – *поминати померлого*.

Я. Купіна зазначає, що попри свою універсальність концепт «пам’ять» позначений національною специфікою, що виражається в конотаціях, асоціативних зв’язках, відмінних у різних мовах як стосовно слів, у яких наявний національно-культурний компонент, так і відносно тих мовних одиниць, які позначають речі й поняття, поширені в усіх культурах. Цим самим дається взнаки вплив національного культурного простору на формування концепту [36, с. 318].

5. Найбільш поширеними є ФО, які характеризують мисленнєву діяльність та інтелектуальні здібності людини. Інтелектуальні здібності людини відіграють важливу роль у визначенні її місця в соціальному середовищі. Особа з невисоким інтелектуальним потенціалом завжди була об’єктом іронічного або навіть зневажливого ставлення. Так, у румейській мові є велика кількість ФО на позначення нерозумної, дурної людини: *аксапису атъарнус* (букв. *відразлива людина*) – *δε στέκει καλά στα μυαλά του* – *без царка в голові* ‘розумово обмежений, безрозсудний; ненормальна людина’; *алопсту прама* (букв. *азійська худоба*) – *είναι ντιπ ζώα* – *отара баранів* ‘дурний, нерозумний натовп людей’; *ап ати ап адъо* (букв. *звідти звідси*) – *η σάρα και η μάρα* ‘про людей з невисокими інтелектуальними здібностями’; *апано атъарнус* (букв. *поверхова людина*)

‘розово обмежена людина’; *гулводьку прама* (букв. *німа худоба*) ‘про тупу людину’; *т зна (катлыгу) ти сон* (букв. *одного (трохи) не вистачає*) – *έχει (ένα) κουκούτσι μυαλό* – *бракує клепки в голові* ‘про когось розумово обмеженого, ненормального’ та ін.

Фразеологізмів, які позначають розумну, кмітливу та грамотну людину, значно менше. Наприклад, *эрку ст ия* (букв. *приходить у здоров’я*) – *έρχομαι στα συκαλά μου* – *приходить до тям* ‘свідомо мислити, нормально сприймати дійсність’; *ксеру [мега] грама* (букв. *знати (велику) букву*) – *πίανω πουλιά στον αέρα* ‘бути дуже грамотним’; *ирта ста имерта* (букв. *прийшов у свідомість*) – *είμαι σε φόρμα* – *ввійшов у форму (норму)* ‘набувати такого стану, в якому повністю можна виявити свої сили, здібності, уміння’; *дъвас т ну-т* (букв. *читати розум*) – *διαβάζω τη σκέψη* – *читати думки* ‘знати чийсь думки’.

Велику групу складають фразеологізми, які позначають процес мислення та різні мисленнєві операції (аналіз, синтез, порівняння та ін.) Наприклад, *цакону фтял – спάζω το κεφάλι μου* – *ламати голову* ‘напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь’; *ти вгалу ах ту ну* (букв. *не діставати з розуму*) – *μου μπαίνει κάτι στο κεφάλι* – *не виходити з голови* ‘хто-небудь постійно думає про когось, щось’; *круй су ну-м (фтял-ым)* – *μου έρχεται στο κεφάλι* – *крутиться в голові* ‘хтось весь час думає про кого, що-небудь’.

Отже, слід зауважити, що негативні характеристики розумових здібностей людини значно переважають у всіх трьох мовах. Наявність рис, які можна б було засудити, викликає у людини більший інтерес, і це вона виражає за допомогою мовних засобів, які з часом фіксуються у мові у вигляді сталих мовних зворотів. Можна припустити, що така закономірність властива багатьом мовам і, відповідно, чітко простежується ізоморфізм мов, що порівнюються. Однак, водночас, слід пам’ятати, що іноді неможливо визначити чітку межу між негативною та позитивною оцінками, тому що, як зазначає О.М. Вольф, вони є «взаємопроникними» [12, с. 207].

6. А.М. Емірова зазначає, що «процеси мислення відбуваються переважно у вербальній формі, а результати пізнавальної діяльності закріплюються у вербальних знаках. Саме тому мовлення теж слід вважати одним із компонентів когнітивної діяльності людини. Мовна діяльність людини може бути охарактеризована в різних аспектах: з акустико-фізіологічного боку, з погляду індивідуальних особливостей мовця, змісту мови, її емоційного забарвлення та ін. До когнітивної сфери мають відношення деякі з названих параметрів мови» [68, с. 165].

Усі ФО зі значенням говоріння виражають процес мови або характеризують особу за особливостями мовлення. У ФО переважно відображається «ненормативний» стан справ. Говоріння має «прагматичні валентності»: воно адресоване, має мотив, а іноді й мету; воно також включено до системи стимулів та реакцій, тобто має поведінковий зміст. Основна маса ФО говоріння зосереджена на характеристиці властивостей особи, на подіях, пов’язаних з акціональними проявами цих властивостей, на акціях поведінкового типу, на соціальних диспозиціях особи; на продуктивному позначенні якісних та кількісних ознак говоріння, які не ідентифікують, а кваліфікують їх [32, с. 8–9].

Індивідуальні особливості мовлення можуть одночасно репрезентувати й інтелектуальні можливості особистості. Частина ФО характеризують мовця з негативного боку: *φιδῶы глоса* (букв. *змійний язык*) – *ξερνά χολή* – *гострий язык* ‘про людину, яка постійно жалить, шпигає словами’; чи позитивного: *кафтыро глоса* – *γλώσσα πλαθί* – *гострий на язык* ‘здатний влучно, дошкульно, різко, дотепно висловлюватися’ та ін.

Частина ФО характеризує мовлення з боку його змісту. Такі фразеологізми не мають прямого відношення до інтелектуальних здібностей людини, а надають інформацію про її індивідуально-типологічні особливості: характер, спосіб мислення або про ситуацію, в якій опинилася людина. Наприклад, *гаргарыз глоса* – *με τρώει η γλώσσα μου* – *чесати языка* ‘вести несерйозні, пусті розмови’; *глоса ян чагалдах* (букв. *язык немов клямка*) – *η γλώσσα μου πάει ροδάκι / ψαλίδι* – *язык як помело* ‘про дуже балакучу людину, що любить говорити багато зайвого, непотрібного’; *клутъу ириз та лахардэйс* (букв. *вертіти повертати слова*) – *μιλάω περί ανέμων και υδάτων* – *ходитьи довкола* ‘розмовляти не про суть справи’; *лэгу гургофя (апста)* (букв. *казати нісенітницю (сире)*) – *λέω σαχλαμάρες* – *нести ахінею* ‘говорити нісенітниці, висловлювати нерозумне, беззмістовне’ та ін.

Існує група ФО, які просто констатують факт говоріння без будь-якої забарвленості, оцінка є амбівалентною та зумовленою контекстом або ситуацією мовлення: *дъугу (вгалу) дауш* (букв. *давати (діставати) голос*) – *βράζω φωνή* – *подати голос* ‘видавати певні звуки, відзиватися’; *иризу логу* (букв. *повертаю слово*) ‘відповідати’; *эн нас т глоса* (букв. *є на языку*) – *έχω κάτι στην άκρη της γλώσσας μου* – *крутиться на язиці* ‘про когось, хто готовий або хоче сказати щось’ та ін.

Окремо слід розглядати ФО з компонентом *язык*. У цих виразах вказується не мовленнєва спроможність людини як така, а *язык* виступає органом, через функціонування якого описується фізичний, а іноді й емоційно-психологічний стан індивіда. Наприклад, *малясин глоса-м* (букв. *язык вкрився волоссям*) – *μάλλιάσε η γλώσσα μου* – *язык втомився* ‘втомитись від розмов’; *кзэн глоса-м* (букв. *вийшов язык*) – *μου βγαίνει η γλώσσα* – *языка вивалити* ‘дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи’; *курту т глоса* – *κατάπιε τη γλώσσα* – *проковтнути языка* ‘зробитися мовчазним, замовкнути’; *глоса-м ти пэз* (букв. *язык не грає*) ‘1) вивалити языка; дуже втомитися’; 2) ‘дуже сп’янілий’ та ін.

О.М. Забуранна вказує на те, що «у фразеологічному значенні присутні дві реалізації суб’єкта – того, хто досвідчує, і того, хто здійснює процес інтерпретації (концептуалізатора). У перцептивній ситуації суб’єкт виступає у ролі носія досвіду, тобто досвідчувача, котрий пов’язаний із іншими об’єктами чи суб’єктами через сенсорний предикат, утворюючи сцену. Досвідчувач – це суб’єкт, що сприймає певний елемент досвіду. Концептуалізатор, котрий знаходиться на вищому рівні осмислення ситуації, охоплює всі елементи когнітивної структури, що можуть бути недоступними для досвідчувача чи інших актантів; є носієм оцінки, норми, фонових знань. Постать концептуалізатора є центральною, оскільки реалізує прагматичні установки, структурує елементи досвіду згідно з вимогами когнітивного задуму» [20, с. 8].

З вищенаведених прикладів стає очевидним, що ФО румейської, грецької та української мов відображають основні еталони та стереотипи когнітивної діяльності людини, які є спільними для всіх трьох мов. Майже всі фразеологізми румейської мови мають еквіваленти та аналоги в грецькій та українській, що свідчить про їхній ізоморфізм.

У відсотковому відношенні вищезазначені групи розподілилися наступним чином: 1) фразеологічні одиниці, які позначають різні відчуття (новогр. – 25 %, укр. – 28 %, рум. – 27 %); 2) фразеологізми, що позначають процеси сприйняття (новогр. – 11 %, укр. – 9 %, рум. – 9 %); 3) фразеологічні одиниці, що характеризують процес уявлення (новогр. – 2 %, укр. – 3 %, рум. – 2 %); 4) фразеологізми, що позначають різні процеси пам'яті (новогр. – 10 %, укр. – 8 %, рум. – 7 %); 5) ФО, що характеризують мисленнєву діяльність та інтелектуальні здібності людини (новогр. – 35 %, укр. – 32 %, рум. – 35 %); 6) ФО, що характеризують мовленнєву діяльність людини (новогр. – 17 %, укр. – 20 %, рум. – 20 %).

Підсумовуючи, слід вказати на те, що жоден з вищенаведених когнітивних процесів людини не відбувається сам по собі, всі вони взаємопов'язані та взаємопов'язані. Відповідно, інформація, перш ніж потрапити до слухача, інтерпретується у мозку людини. Вона її слухає, сприймає, потім уявляє, запам'ятовує, осмислює і врешті розповідає її слухачеві. А продукування саме ФО є, як відомо, типовою реакцією особи на будь-яке позитивне або, частіше, негативне явище навколишнього середовища.